

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2003. MÁJUS

92. SZÁM

CSERJÉS KATALIN

Da capo al fine

HAJNÓCZY PÉTER EGY HÁTRAHAGYOTT NOVELLÁJÁRÓL

A férfi ott ül az asztalnál, az asztalon fehér papírlap, a férfi golyóstollat forgat az ujjai között, nézi a papírlapot, lassan a papír fölé hajol.

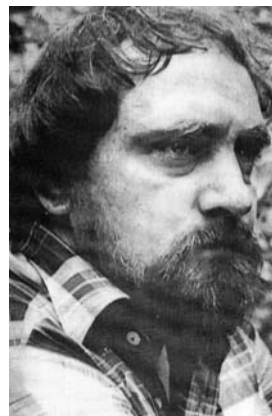
Tisztelt Bíróság!

Kazánfűtő vagyok az Országos Hűtőgépgyárban, a fűtőknek az egészségre ártalmas gázok miatt minden nap jár fél liter tej mint védőital. A salakozásnál, mikor vízzel lelocsoljuk az izzó salakot, fuldoklik az ember a keletkező gázoktól. Három hónappal ezelőtt egy Főorvos úr ellenőrzést tartott a KÖJÁL-tól, és jelentést írt, hogy a mi munkánk nem ártalmas az egészségre, mert az ablakot ki lehet nyitni, amelyen kimegy a salakozásnál keletkező gáz, ezért a fél liter tej védőital a fűtőknek nem jár.

Kérem a Tisztelt Bíróságot, hogy szíveskedjenek megvizsgálni az ügyet, mert hiába van az ablak, minden salakozásnál fuldoklunk a gázoktól.

A férfi aláírta, négyrét hajtotta és borítékba csúsztatta a levelet. Megcímezte, leragasztotta a borítékot.

Ujjai pattognak az asztalon, nézi a megcímezett borítékot. A konyhából edénycsörömpölés hallatszik. A férfi feláll, az ajtóhoz lép, lenyomja a kilincset.

HAJNÓCZY PÉTER
(1942–1981)

1973-ban vetette papírra ezt az írását, de az 1975-ös első kötetbe nem vette fel; megírta belőle helyette a kötet címadó elbeszélését, A fűtőt. A kettő együtt, egy kötetben sok – felesleges? – lett volna. Annál érdekesebb, hogy az eredeti verziót Hajnóczy 1980-ban átdolgozta, a Hátrahagyott írások kiadásába így került be a Da capo al fine végleges változata.

Szőke kislány szalad a szobába, hajában világoskék szalag. A férfi mosolyog, fölkapja a kislányt, leül a székére, lovagoltatja a kislányt a térdén.

huszonkét év múlva

A férfi ott ül az asztalnál, az asztalon fehér papírlap, a férfi golyóstollat forgat az ujjai között, nézi a papírlapot. Lassan a papír fölé hajol, írni kezd.

T. Tanácselnök Úr!

A Legfelsőbb Bírósághoz érkezett beadványomra a mai napig válasz nem érkezett. A törvény szerint a T. Bíróság 30 napon belül köteles a panaszt megvizsgálni, és a döntést írásban közölni, beadványomat 47 nappal ezelőtt ajánlott levélként adtam fel, amit postai elismervénnyel tanúsíthatok.

Kérem T. Tanácselnök urat, hogy ügyemet érdemben megvizsgálni, és a határozatot lakcímemre mielőbb elküldeni szíveskedjék.

A férfi aláírta, négyrét hajtotta és borítékba csúsztatta a levelet. Megcímezte, leragasztotta a borítékot.

Ujjai pattognak az asztalon, nézi a megcímezett borítékot. Feszülten figyel, az ajtóra pillant. Feláll, az ajtóhoz lép, lenyomja a kilincset.

Macska szalad a szobába. A férfi felemeli a macskát, leül a székére, simogatja a macskát.

zárt osztály

A férfi ott ül az asztalnál, az asztalon gyűrött újságpapír. A férfi az újságpapír fölé hajol, nézi az újságpapírt. Ujjai dobolnak az asztallapon. Gondosan kisimítja, négyrét hajtja az újságpapírt.

Feláll, egy fehér köpenyes ápoló kezébe nyomja az újságpapírt. A férfi leül a székére, jobb lábáról lelöki a papucsot, ölébe veszi a lábát, elmosolyodik, simogatja a lábát.

a rózsza

A férfi ott fekszik az ágyon, zihál, ujjai a paplanba markolnak, ajka cserepes. Az orvos ott ül az ágyon, a férfi csuklóját fogja, nézi a karóráját, int az ápolónak. Az ápoló az ágyhoz lép, kezében fél pohár tej, felülteti a férfit, a poharat a cserepes szájhoz emeli. Óvatosan visszafekteti a férfit, megigazítja mellén a paplant.

Fekete rózsza nő ki a paplanból, szirmain villogó, sárga pettyek. A férfi felül az ágyban, elmosolyodik, megsimogatja a rózsát.

Az orvos elengedi a férfi csuklóját, feláll, int az ápolónak.

1973(?) – 1980

*

Hogyan hat egy cím arra az olvasóra, aki nem érti, nem érti benne az idegen szavakat, de olvassa mégis, a nyelvi hangzás, a szódallam megragadja, figyelme siklik tovább, és belekezd a történetbe?

Sokan azonnal értik Hajnóczy novellájának a címét; sokan vannak olyanok, akik pedzegetik néhány szavát, és sejtik, hogy zenei műszó lehet. Vannak aztán, akik nem értik, de rögtön utánanéznek. És olyanok, akik nem értik és nem is néznek utána, de nem is érdekli őket, hogy mit tartalmaz a cím. Őket a novella sem érdekli igazán, így bennünket ők sem. Aki pedig nem érti, csak érzi és szótárazással nem akarja megtörni az olvasás lendületét – abban hagy ez a szép hangzású cím egy megkapó érzéki lenyomatot, annak megindítja a fantáziáját, valahogy úgy, ahogy egy másik Hajnóczy-novella hőséét a rég elszállt dallamot idéző „Freedom” szó. („»Miguel Rios«. Valahogy jó volt gondolatban kimondania az énekes nevét. »Freedom«. Aztán lefordította: »Szabadság«. Úgy emlékezett, a »freedom« szót Miguel Rios egyik számában hallotta, de ebben nem volt egészen bizonyos. Emlékezetében a Miguel Rios név elválaszthatatlannal összekapcsolódott a »freedom«-mal, és megfordítva. De ha – mintegy véletlenül – a »freedom« magyarul is eszébe jutott, nem ringatta el a szokásos, valószínűtlen, könnyű részegséghez hasonló érzés, megtört a varázs, amelyet nem a szavak pontos, meghatározott jelentése, hanem idegen, távoli és ismeretlen dolgokra utaló hangulattartalma váltott ki Máraiban.”¹)

„Da capo al fine” – „a kezdetétől a végéig”; („S megint előlről” – hogy Karinthy mottójával éljünk az *Antik szerelem*² című költeményből): ez a címben foglalt zenei utasítás jelentése, s a Hajnóczyt ismerő olvasóban felidéződik a szerző írásait olyannyira jellemző spirális vagy körkörös, fúgaszerű szerkezet. Megszakítás és újrakezdés, apró variációs ismétlődések zenei rendje, ritmusa: Hajnóczy jellemző technikája, mely egyként rokon a minimal art, a repetitív zene építkezésével és a filmes nyelvezettel, a forgatókönyvszerűséggel.

De mi fog itt „da capo al fine” ismétlődni? – kérdezzük most.

Hajnóczy Péter 1973-ban vetette papírra ezt az írását, de az 1975-ös első kötetbe nem vette fel; megírta belőle-helyette a kötet címadó elbeszélését, *A fűtőt*. A kettő együtt, egy kötetben sok – felesleges? – lett volna. Annál érdekesebb, hogy az eredeti verziót Hajnóczy 1980-ban átdolgozta, a *Hátrahagyott írások* kiadásába így került be a *Da capo al fine* végleges változata. Hajnóczyt alkotói pályája során végig foglalkoztatta a téma, a „kezdetektől a végéig” újra és újra elővette, és itt nem csak a fent említett két írásra kell gondolnunk. Az 1975-ös szociográfia, *Az elkülönítő* és a megjelenése körüli kiadói viszontagságok ke-

¹ Hajnóczy Péter: *A fűtő*. M. A halál kilovagolt Perzsiából. Jézus menyasszonya. Hátrahagyott írások. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982.

² Karinthy Frigyes: *Összegyűjtött versek*. Nippon Kiadó, 1996. 178.

szerves emlékeit rögzítő *Karosszék kék virággal* is ide tartozik mind tematikailag, mind szerkezeti megformáltságban.

A „da capo al fine” tehát jelentheti egy téma pályaegészen át való újra- és újrafelbukkanását: Hajnóczy motívumainak körkörös, ciklikus újra-jelentkezését. És jelentheti a *Da capo al fine* című szöveg (s vele *A fűtő* című rokon-szöveg) belső szerkezetének szaggatott ismétlődését, cirkulálását egy középpont körül. Nemcsak a fűtő léthelyzetei ismétlődnek tehát da capo al fine, hanem a megírás aktusa is (Németh Marcell³). A kazánfűtő kálváriája a szövegen belül szűkülő/táguló gyűrűkben: különböző szinteken zajló sorsepizódokban halad előre – vagy stagnál – az értelmező tetszése szerint. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy Hajnóczy a fűtő alakját Kleist művéből vette, de hatott rá Kafka hasonló című elbeszélése is, miközben tudunk a téma további feldolgozásairól E. L. Doctorow *Ragtime* című regényében és Sütő András *Egy lócsiszár virágvasárnapja* című drámájában – tehát így a fűtő-téma is körkörösön fejlődik, halad előre az olvasó emlékezetében, izgalmas intertextuális szövevényyé válva.

Ha választott novellánkat olvassuk: előtanulmány, műhelytanulmány, kiégszítő dokumentum az első igazán jelentős műhöz, *A fűtő*höz. Mintha itt vetődne fel a novella ötlete, tematikailag és formailag is. Önmagában, *A fűtő* ismerete nélkül élvezhető-e? Másrészt: köteles-e minden olvasó ismerni Hajnóczy *Fűtőjét*? (S hozzá Kleistét, Kafkaét? köteles-e a befogadó ismerni a teljes thébai mondanakört, mikor leemeli a polcra a trilógia középső darabját, az *Oidipusz Kolonoszban* címűt? Ezekre a töprengésekre egy olvasás-statisztikai kísérlet adhatna választ.)

Nézzük most másfelől! A *Da capo al fine* végleges változata öt évvel később jött létre, mint *A fűtő*, már túl a legnagyobb tudott műveken, biztos alkotói kéz javított rajta. Ha a „végétől vissza az elejéig” olvassuk a novellát az életműben, nem vázlatnak vagy műhelytanulmánynak, hanem egy „Zersingung” (népbaladaelméleti műszó, „szétolvasás”-t jelent) áldozatául esett „balladának” fogjuk olvasni; egy végsőnek maradt, lecsupaszított váznak: *A fűtő* parafrázisának – és csontvázának. A szöveg megrövidült, kikopott belőle *A fűtő* „nagy-története”. Van ugyanis ennek az írásnak egy erős montázs-jellege, de tördelési módja más, mint a vendégszövegekkel teli *A parancs* vagy a Malcolm Lowry *Vulkán alattja* nélkül csaknem értelmezhetetlen *M*-é. Itt úgy látjuk, mintha a szöveg ollózva lenne egy nagyobb mű-egészből (ami nem biztos, hogy az öt évvel korábbi *A fűtő*), vagy egy csak fejben-kész teljesebb, összetettebb gondolat-folyamatból.

Kissé sutának is tűnhet így ez az írás. Esetleges. Befejezetlen (holott a hős valószínűleg meghal a novella utolsó soraiban) és körkörös, túl hevenyészett

³ Németh Marcell: Hajnóczy Péter. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1999

– s mindez „*A szenvedés díszletei*” között (hogy *Az elkülönítő* tervezett átdolgozásának munkacímével éljek). Túl nagyok az ugrások; túl nagyok a váltások. Mintha a snittek között mindegyre kimaradna valami. E hiányt, ha filmre vinnék a novellát, talán úsztatott, átkötő képsorok hidalhatnák át. (Hajnóczy erősen vonzódott a filmes nyelvezethez, egy időben dolgozott is a Balázs Béla Stúdióknak; nem egy kifejezetten forgatókönyvnek írott rövidszövege van: *A kéz*; *A szertartás*; *A szekér*, esetleg a *Pókfonál* is; egyetlen teljesen elkészült forgatókönyve a *Ló a keramiton* címet viseli.)

Próbálkozzunk mégis egy harmadik úttal: ne *A fűtő felé*, de ne is *afelől* nézzük először a pároldalas szöveget, hanem **önnön specifikumai** okán!

Négy egységből áll a novella. Az első résznek nincsen címe; a második darab felett egy időpont áll: „huszonkét év múlva”; a harmadik résznél nem időpontot, hanem helyszínt ad meg a szerző („zárt osztály”) – az eltelt idő mértékét nekünk magunknak kell megítélnünk. A negyedik egység címe az 1982-es *Ősszegyűjtött kötetben* „a rózsá”, Németh Marcell viszont monográfiájában „a zóna” címről tud, és ez bizony eléggé nagy különbség (csak elírás volna? ha nem, komolyabb elemző megfontolást igényel). A két hosszabb, majd két rövidebb, páronként körülbelül egyforma hosszú szövegrész azonos alapstruktúrát tartalmaz. A mondatsor és a situációegész kibontása egyre hiányosabbá válik, és átcsúszik a valóságból az irrealitásba. Egyre szűkülő körökben, súlyosbodó visszaszorítottságban ismétlődik monomániásan ugyanaz – a megsérült tudat pszichózisának állomásai.

Voltaképpen becsap bennünket a cím. Akadna talán másik zenei műszó arra, ami itt történik? Olyan mechanizmus modellálódik itt, ami Dante *Poklának* gyűrűibe viszi mind lejjebb, mind gyötrőbb körökbe az utazót. („*Gyűrűk*” – ezzel a címmel Hajnóczynak is van egy drámai hatású töredéke – vázlata –, mely szuggesztíven metaforizálja férfi és nő örök tusáját egymással és a halállal.) A *Da capo al fine* egyrészt kiürül a pár lap végére: a férfi (akinek itt már, *A fűtő*vel ellentétben, neve sincs) cselekvésteret az indulás pillanatában is korlátozott, a novella végére viszont teljesen **beszűkül**, majd elvész. Másrészt a férfi körül lévő sivár, ingerszegény valóság az utolsó szövegrészben a kórházi ágyon kibomló, villámló fekete halálrózsává vizionálódik, **kinyílik** a halál előtt. Ahogy elvégre a férfi is megkapja egy hosszú életen át hiába követelt pohár (!) tejet. (Nem fél litert, ami a követelés tárgya volt, amire jogosult volt társaival együtt; egy *pohár* tejet. Akárcsak Kafka vidéki embere, aki egy élethosszon át tartó hiábavaló várakozás után végül mégis megkapja a maga paradox válaszát, mielőtt a csak számára nyitva tartott kapu jóvátehetetlenül bezárulna előtte.⁴)

⁴ Franz Kafka: *A törvény kapujában* (ford. Gáli József). In: *Elbeszélések*. Európa Könyvkiadó, Bp. 1973. 188-189.

A cím sugalmazó, inspiráló mozzanatához képest a novella első bekezdése váratlanul tárgyilagos és szenttlen. Jelen időben fogalmazott, szikáran tény-szerű mondatot olvashatunk a főszereplő helyzetéről, életszituációjáról. Ez a pár soros kis szövegegység majd még három ízben kezdődik el a történetben, hogy apró változtatásokban ismétlődjék s fogyjon el, ürüljön ki egyszersmind a szövegből. A legutolsó („a rózsa”) című részben a kezdeti szósorból már csak „A férfi ott...” mondatkezdés marad, az „ül” ige „fekszik”-re módosul, írás helyett az ujjak görcsösen markolják a paplant.

A jelen idejű fogalmazás mindig drámai az epikumon belül: a jelenlét érzetét kelti az olvasóban. (Hajnóczy előszeretettel használja a hirtelen jelenre váltás, a mondatok katatón jelenbe záródásának technikáját más műveiben is. Filmszerűség jön így létre, a forgatókönyv jelenre, a minden kommentár nélküli látványra orientáltsága, tárgyilagossága, a neoavantgárd szenttelensége: egy werk-szöveg, melyet majd a kamera – most pedig az olvasó fantáziája – pótol ki.) Várjuk, mit is fog írni a férfi. De ez nem Mallarmé „üres papírja, mit fehérsége véd”⁵. Nem is a *Perzsia* „rettenetes üres, fehér papírja”⁶, melyen a magányosan agonizáló férfi megmenthetni véli/igyekszik magát az írás által. A *Da capo al fine* hőse egyszerűen kérvényt készül fogalmazni az őt és társait ért sérelmekről a legfelsőbb bíróságnak. Ugyanakkor ez az írás is az önmegmentésre szolgál: a férfi saját igazáért küzd, saját (vélt) szabadságáért.

Parányi ügyről van itt szó: megvonták a salakozóktól a napi fél liter tej védőt, s a férfi mindjárt a legmagasabb fórumhoz fellebbez. (A *fűtő*ben végignézzük Kolhász Mihály igazságkereső útjának minden stációját: a főgépésztől a főmérnökön, a szakszervezeti bizalmin át vezet az út mind magasabbra, hogy végül, a hivatalos szervektől elutasítatván, a kazánfűtő maga vegye kezébe az ítélkezést, s e döntéséről a legilletékesebbeket: az ENSZ fűtőkárát, az orosz és az amerikai államelnököt s végül Szent István magyar királyt is értesítse.)

A levelet, amit a férfi megfogalmaz, a novella teljes egészében idézi. Ez a legterjedelmesebb szövegrész az egész írásban. Mind közléstartalmát, mind szövegszerű megformálását illetően figyelemre méltó ez a levél. A gyermekesen igyekvő, ügyetlenül hivatalos megfogalmazások mögött egy túrhetetlen, embertelen fizikai munka képe bontakozik ki. Rettenetes lehet kazánfűtőként dolgozni ebben az üzemben! E pár önisméltó, suta mondat jobban elénk tárja a munkakörülmények elviselhetetlenségét, mint egy részletes felmérés vagy hivatalos jelentés, szociografikus leírás. A pár hevenyészett szó azt is érzékelteti: ez az elviselhetetlen állapot, ez a halálos fulladás mennyire a mindennapok részévé vált a fűtők számára. Fuldokló rabszolgaként egy életen át, valóban; és Camus Sziszüphosza jut eszünkbe: „Ha ez a mítosz (Sziszüphoszé) tragikus, ez

⁵ Stéphane Mallarmé költeményei (ford. Weöres Sándor). Magyar Helikon, Bp. 1964. 25.

⁶ HP i. m. 261.

azért van, mert hőse tudatos. Valóban, hol volna a szenvedése, ha minden lépésnél éltetné a siker reménye? A mai munkás, élete minden napján, ugyanazon a feladaton fáradozik, és ez a sors nem kevésbé abszurd. De nem tragikus, csak azokban a ritka pillanatokban, amikor tudatossá válik.”⁷

Ez a levél annyiban tudatos, hogy panaszol, nem az elviselhetetlen, ember-telen munkakörülményeket, „csak” a megvont – fél liter tej – védőitalt. Az orvosnak, aki a tej kiutalását megszüntette, igaza van: nincs szükség a védőitalra, az itt semmit sem segít. (*A fűtő* Kolhásza is tudta ezt: „Hiszen a »védőital«, a mindennap kiosztott fél liter tej éppen a »tűrhetetlen helyzetben való helyt-állás jelképes elismerése volt« – mi ellen védhetett a »védőital«, ha nem az embertelen munka okozta izzó gyűlölet ellen?”⁸) A férfi tehát valami **helyett** tiltakozik valami más, jóval csekélyebb sérelem ellen. A tej-megvonás miatt és a tejért folytatott küzdelem helyettes cselekvéssé válik, jelképes aktussá (mintegy ismét a mítoszt juttatva eszünkbe: Antigoné az emberi szabadságért, az isteni-emberi törvény megtartásáért küzd, és ennek értelmében elegendő, ha csak jelzésszerűen temeti el fivére holttestét. Akciójának jelképes elemei segítik a nézőt, hogy valami súlyosabb vétket vegyen észre az egyedi eset mögött).

A levélfogalmazvány mint szöveg többszörösen ironikus hatást kelt. Nyelvi szintje a primitívségig egyszerű: ha még hozzáképzeljük a helyesírási hibákat, a darabos írásképet, végképp megmosolyogtató. Hivatalok iktatóiban bizonyára tucatjával találhatunk hasonló fogalmazványokat, melyek ugyancsak nagy gondal, komolysággal és nagy ügyel-bajjal íródtak. Mindez alápontozza a tartalom súlyait. Hajnóczy óvakodik a túl-naturalizálástól, jelzésszintűvé teszi a nyelvi igénytelenséget. Ez is az irónia sajátos formája.

Egy fűtő a hűtőgépgyárban! Muszáj elnevetnünk magunkat. Ez a paradoxon az irónia másik forrása. A két fogalom jelentése épp ellentétes, a meghök-kent olvasónak még azt is eszébe juttatja: minek a hűtőgépgyárba fűtő? Ráadásul a két kérdéses szó hangzása a szóviccek határáig hasonló: csupán egy sarkalatos fonéma a különbség! Így együtt: akár a kínrím. Ezt a hatást erősíti, hogy a két szó egészen közel áll egymáshoz a levél legelső, bemutatkozó-tényfeltáró sorában. Ironikus az is, ahogy ez az egyszerű ember igyekszik a Hivatal nyelvét utánozni; fontoskodva törekszik a pontosságra. Így írja: „egészségre ártalmas gázok”; bizonyára a KÖJÁL főorvosának jelentésében is így állt. (Ha a fűtő levelét Hajnóczy nem szó szerint idézné, hanem a fenti kifejezés függő- vagy szabad függő beszédben fordulna elő – a szerző biztosan idézőjelbe tenné. Érdekes Hajnóczy idézőjel-használata. Sokféle helyzetben, de igen konzekven-

⁷ A. Camus: Sziszüphosz mítosza (ford. Dobossy László). Szemelvény átvéve: Egzisztencializmus. Vál. szerk, Köpeczi Béla. Gondolat, Bp. 1966. 343.

⁸ HP i.m. 79-80.

sen alkalmazza ezt az írásjelet. Többek közt olyankor, mikor függő beszédben szembesülünk a kisember igyekezetével, hogy a bürokratikus fordulatokhoz hű nyelvi viselkedést vegyen fel.) A szabatosságra törekvő levélíró ugyanakkor, elfogódottsága és tájékozatlansága okán, már-már népmesei naivitással fogalmaz. A KÖJÁL mitikus hatalommá válik, a nevét vesztett „Főorvos úr” mítoszi hőssé. A naiv érvelés indokolatlanul bőbeszédű, pongyola mondatokban valósul meg; a hivataloskodó nyelvezet ellentmondásban áll a megmosolyogatóan csekélyke követeléssel. Az első mondat közlendője tulajdonképpen nem fér meg egy szintaktikai egységben, hisz az első rész bemutatkozás, de a második tagmondatban minden szintaktikai átmenet nélkül már át is tér a fogalmazó az őt foglalkoztató probléma „in medias res” közlésére. A második mondat beékelődéssel kezd, ez megtöri a mondandót – az előbeszéd tipikus fordulata; és így tovább a még hátralévő mondatokon át. A terjengősség és pontatlanság az érthetőség és a hatékonyság rovására megy. Komolyan lehet venni, aki így – és ilyeneket! – ír?! A harmadik mondat aztán végképp hosszú és körülményes, teli a szerkezetet fellazító elemekkel. Megmosolyognánk ezt a levelet, ha nem kellene a mélyére nézünk. Mert nem a fél liter tejről van itt szó, ahogy *A fűtőben* sem. Csakhogy ott, ha német elődjéhez hasonlóan „gonosztevővé és hőssé” nem válhat is a magyar Kolhász – mégis elér valamit, legalább a maga számára: titkon Megváltóvá – meleget adóvá válhat: „...amíg tartott a hideg, mindennap jóval hajnal előtt kelt, és kiskabátban, vacogva, zsebre dugott kezekkel jó két órát járkált a néptelen utcákon. Halkan motyogott sétája közben, mint aki meg akar győzni az igazáról valakit. »A testemmel melegítem föl a levegőt, ezt a meleget észreveszik a fecskék, a bokrok meg a fák, és korábban köszönt ránk a tavasz.«,⁹ Elemzett írásunkban a névtelen főszereplő tébolydába jut, s végkielégítésként, száanalomból megitatják vele a pohár tejét.

Jelentéktelen apróság volna a tejadag követelése? Miért nem az állati, egészségtelen robot ellen lázad a kazánfűtő? Az ellen nem tud, nem mer, azt magától értetődőnek veszi, azt nem érinti. Valahogy mégis az ellen lázad, mikor egy részkérdésbe, jelentéktelen apróságba köt bele. Jelentéktelen apróság? Aligha. A szabadság és a jog utolsó esélye. Egy helyettesítő-megváltás, egy mániákus, kétségbeesett pótcselekvés szemtanúi vagyunk.

Miért van az az érzésünk, hogy a főszereplő „a kezdetektől a végéig” teljesen magányos, holott eleinte tele a lakás emberrel (a hangokból ítélve), és a levélben is többes számban fogalmaz a férfi, azaz munkatársai nevében? Mániákussága, elszántsága, monomániája taszítja légüres térbe; igazságkereső tervének foglya, katatón magányban van már odahaza is. Ennek az állapotnak az

⁹ HP i. m. 94.

objektíválódása a tébolyda „utolsó helye” (Beckett)¹⁰. Tiltakozása és lázadása a fél liter tej védőital megvonása köré épül ki. A tej egyszerre konkrét és metaforikus értelemben van jelen. Egészséges és hasznos ital, bizonyos munkahelyeken valóban jár is napi védőitalként – így a realitás része. Szimbolikus tartalmai is pozitívak: éltető, ősi elem, az anyatejhez kapcsolódik, tiszta, fehér színe, gyógyító ereje a „legalitást és szeretetet” (Németh Marcell) képviseli a műben. Másrészt a számonkért mennyiség oly csekély, hogy ezáltal funkcióját sem töltheti be. Ahhoz meg végképp nevetségesen kevés, hogy bírósághoz lenne érdemes miatta fordulni. A fellebbezés és apellálás aránytalanul magas hivatalokhoz történik: előbb a Bírósághoz, majd a tanácselnökhöz. Miért ez a sorrend? Hisz a bíróság magasabb fórum; mindenképp személytelenebb, ahogy az első levél megszólítása is az. A sorrend oka a két (általunk megismert) levél elküldése közti drámai időpont-különbség lehet. 22 év telt el: egy fél élet. A férfi megöregszik a novella átívelte idő alatt. (Jusson eszünkbe: a kispróza egyik megszokott, magától értetődő vonása, hogy rövid idő alatt játszódik, csekély számú helyszínen és kevés szereplőt mozgat. A két utóbbi kritérium meg is valósul itt, bár bizarr megszorítással: a férfi otthonából egyenesen a zárt osztályba ugrunk. Az eltelt idő viszont olyan sok, hogy elidegenítő, az allegorikusságot erősítő elemként hat. Ennyi ismeretlenül eltelt időt nem tud az olvasó fantáziája harmonikusan átívelni, kitöltendő hely marad, zárvány, elének tett kérdőjel.) A férfi a reménytelen küzdelemmel tölthette életét: hosszú ideig dolgozhatott még a hűtőgépgyárban, mindegyre fogalmazva értelmetlen, egy idő után talán már válasz nélkül maradó leveleit – mikor pedig már tűrhetetlen volt az állapota, intézetbe szállították. Miért pont 22 év? Ha „1 év múlva” lenne időpontként feltüntetve, hihetőbb lenne, de mű-szerűtlenebb, szokványosabb s ezáltal kevésbé hatásos. (Ha József Attila azt írná a *Kései sirató* elején, hogy „39 fokos lázban égek mindig” – valószínűleg hatástalan lenne a kifejezés. A 39 fokos láz már veszélyes betegséget jelez, így magától értetődő az általa okozott rossz közérzet. A 36 fok még nem láz: a másnak természetes állapotot válik permanens, gyötrő léthelyzetté a költő számára.) Egy év még nyugodtan elmehet a valóságban is eredménytelen kérvényezéssel; Gogol csinonyikja sem a pénztárcáját vagy a noteszét veszíti el, hanem az orrát. A túlzás, a váratlan, a szokatlan mint írói eszköz jól ismert az irodalomban. Az abszurd, a képtelen így a valóság mélyebb megértését szolgálhatja.

Mi lett a célokból, mi lett az írásból, mi lett akár a papírból a 22 év alatt? A kékszalagos kislány helyett már a második fejezetben csak egy macska szalad be a szobába; a harmadik részben még macskát sem, csak a lábát simogatja zavarbaejtő mosollyal a férfi. Ismét mosolyog, amit a második szövegrészben

¹⁰ Samuel Beckett: *Hogy megint csak bevégezni* (ford. Barkóczi András). In: *Előre vaknyugatnak*. Válogatott kispróza. Európa Könyvkiadó, Bp. 1989. 266.

már nem tett, de ez és a negyedik rész mosolya a tébolyé. Az élőlények lefokozódnak, végül eltűnnek a férfi világból. Saját testére – körszerűen visszafelé – irányuló kedvessége az örületé már: a kör bezárul – nincs külvilág. Levél nincs, boríték se, írás se. A férfi gyűrött csomagolópapírt ad az ápolónak, aki megszokott mozdulattal a zsebébe süllyeszti a szemetet. Az ápoló biccent, nem először végzi a feladatot. Az eddigiekben is céltalan, vigasztalan levélfogalmazás itt metaforizálódik. A levelek – s az összegyűrt újságpapír (más által írt, nem is „írt” – nyomtatott – szöveg, elolvasatlanul, témájától megfosztva) – a szemeteskosárba vándorolnak.

A negyedik rész a férfi haláltusáját írja le, szűkszavúan, a szöveg szikár világához illően jelzésszerűen. Hajnóczy Péter felejthetetlen agónia-leírásai közé (*A halál kilovagolt Perzsiából; A kék ólomkatona; Gyűrűk; Ló a keramiton* – 16. kép; *Tengéreziszt hófehér díszgyenruhában; Embólia kisasszony; A parancs* – a „Jézus felébred”-betét) a *Da capo al fine* egy apró mozdulattal társul.

Mintha lett volna a történetben valami teleológia, mintha szándékos, előre megfontolt lett volna (és nemcsak a szerző által, hanem sorsszerűen), hogy a férfi most, a halál előtti pillanatokban, még épp időben, de már túl későn, jól kiszámított pontossággal megkapja a maga pohár tejét (Kafka példázatára *A perből* már utaltunk). Ezt az időbeni kiszámítottságot, végső pillanatot sugallja, ahogy az orvos a karójára néz; persze, pulzust számlál, mégis: a végidőt látszik megállapítani.

A szöveg belső ritmusát az ismétlődő szekvenciákon kívül a férfi fojtott feszültséggel doboló ujjmozdulatai adják. Az utolsó részre ez a mozgás is eláll: a férfi görcsösen belemarkol a takaróba. A főszereplő mechanikus cselekvéssorait a halálos állapot regisztrálásának orvosi mozdulatsora veszi át: a magatehetetlen férfit fel-kell-ültetni, vissza-kell-fektetni. Életműködésének valószínűleg legutolsó mozdulatával a paplanból kinövő rózsát (Novalis „kék virág”-jának félelmes parafrázisát?) simogatja meg. „Consummatum est” – mondanánk, ha a jelenet nem nélkülözné végképp a nagyságot, a megváltást. (Hajnóczy írásainak terében gyakran tűnik fel a szöveg sarkalatos pontján egy-egy virág. *A szertartás* együtt érző, az asszony lelkiállapotát rezdüléseivel követő kék virága; a *Karosszék kék virággal* című, ugyancsak „da capo al fine” szerkezetű novellában szintén ott van, ha nem is a látvány, de az említés szintjén a kék virág; a *Pipacs* című korai írás virága hasonlóképp beteges vízió, mint választott szövegünk rózsája; ott a felfokozott idegállapotban lévő hős véli látni a meghasadó térdcsontjából kinövő virágot. Hajnóczy legmegkapóbb virágja mégis *A parancs* Dimorphotecája: Viharvirág, mely csak a napfényen bontja szirmait – így a Sötétség Birodalmába vetett, száműzött százados sorsának metaforája; egy kései ellenutópia „mandulafácskája”. A századost az ellenséges országban kertésznek álcázták. Parancsra váró tétlenségében felmondja leckéjét: a kaktuszok és délszaki kerti virágok szakszerű leírását. Csak a Viharvirághoz

nem kapcsolódik a terminusok elidegenítő blokkja, az megmarad szabad, szép nevével ígéretnek és reménynek a Sötétség Országában.) A *Da capo al fine* virágja is szép, de félelmetes is: a szelíd tej, a kékszalagos kislány helyébe lép villogó sárga pontjaival. Halálvirág, melynek megjelenésével a szövegből is ki-lépünk.

A *Da capo al fine* 1980-as, végső változata is véget ért. A *Last train* című töredék, melyet Hajnóczy a balatonfüredi kórházban vetett papírra, már teljes egészében a „túlsó oldalon” játszódik:

„1981. VI. 25.

SZEREPLŐK: A Férfi, az Asszony és Férje, a Gyermekek. Mindannyian halottak...”¹¹

„S megint előlről” – hangzott a cím, a *Da capo al fine* szövege végére mégis pont került. Újabb kazánfűtők és más kisemberek, megszállott igazságkeresők sorsában folytatódik a történet, vég nélküli menetekben.

¹¹ Hajnóczy Péter összegyűjtött munkái. Kisregények és más írások. Századvég Kiadó, Budapest, 1993.